

CASTELLS CATALANS

OLÈRDOLA

Nom del castell: Olèrdola
Data de construcció: segle X
Municipi: Olèrdola
Comarca: Alt Penedès
Altitud: 320 m
Coordenades: E 392064.5, N 4573492 (ED50 UTM 31N). Longitud: 01° 42' 34.4" Latitud: 41° 18' 13.8" (ETRS89 Geodèsiques)
Com arribar-hi: des de Vilafranca del Penedès cal prendre la C-15 en direcció a Vilanova i la Geltrú i passat el nucli de Sant Miquel d'Olèrdola s'agafa la BV-2443 que s'enfila fins a Olèrdola.

Repoblació medieval

Prop de mil anys després de l'ocupació romana, al temps de la reconquesta del país enfront dels musulmans, Olèrdola anava a acomplir un important paper en el dispositiu repoblador del comtat de Barcelona per la seva part meridional. Contribuïa a això la seva situació dominant del Penedès i de l'antiga via romana que continuava utilitzant-se per a comunicar els comtats de la Catalunya Vella amb el que aleshores es deia Espanya, o sia, les terres ocupades per l'Islam. En efecte, l'antiquíssim camí havia estat restaurat pels governadors francs i se'l coneixia amb els noms de *strata francisca* o *calciata franchisca* que els documents testimonien que passava per les proximitats d'Olèrdola.

Després de la mort de Carlemany (814), les lluites entre els seus descendents i, després, entre carolingis i capets que es disputaven el tron franc fan que es relaxin les relacions dels nostres avantpassats amb aquells sobirans nominals i que, entre els pobladors de la Marca, estranys a aquells problemes successoris i amb característiques socio-econòmiques diferents a les del regne franc, sorgeixi una consciència diferencial que els comtes representen assumint la sobirania del país amb tant d'esforç reconquerit. Aquesta realitat històrica se sol simbolitzar en la figura del comte Guifré el Pilós (865-898), unificador dels comtats de Barcelona, Ausona, Girona, Cerdanya,

Muralla de ibero-romana i medieval.

Conflent, Besalú i Urgell. Els setanta-cinc anys que seguiren després de la mort del comte Guifré, artífex de la repoblació de la Catalunya central, veieren la consolidació de les fronteres dintre d'una línia de forteses —la marca pròpiament dita, ja que el nom amb el qualificatiu d'hispanica també s'utilitzava per a designar totes les terres catalanes reconquerides— que només amb uns petits avanços havia de mantenir-se durant molt de temps.

En temps del govern del comte Borrell II (mort el 992), a la segona meitat del segle X, la línia de la Marca començava a la costa i al Penedès amb els castells de Calders, Albinyana, Santa Oliva, Olèrdola, Domenys, Castellví de la Marca, Sant Martí Sarroca, saltant després cap a la conca del riu Anoia, comtat i diòcesi d'Ausona, amb els castells de Mediona, Miralles, Montbui, Òdena, Roqueta, Queralt, Tous i els de Clariana i Calaf, aquests dos darrers ja mirant cap a les terres del Segre i enllaçant amb el castell de Llor i la ciutat fortificada de Guissona als límits meridionals del Comtat d'Urgell. Existia cap al sud una faixa deshabitada fins a trobar la terra de moros. En ella s'hi establien gents esforçades que esbancaven les terres ermes a l'espera de rebre aviat l'ombra protectora dels castells.

Topònims com Castellví de la Marca, Montbrió de la Marca i d'altres són vestigis d'aquesta línia divisòria que existí durant més de dos segles crucials en la història de Catalunya. En efecte, des de la primera instal·lació dels cristians en castells al sud del Llobregat fins a l'ocupació de Tarragona (1117) transcorren més de dos-cents anys. Les expedicions contra Tarragona i Tortosa de començaments del segle IX —dues d'elles dirigides cap a l'any 810 per Lluís el Pietós, fill de l'emperador Carlemany— fan suposar l'existència d'algunes bases de suport utilitzades esporàdicament. Una d'elles pogué ser Olèrdola, però d'això no hi ha referències documentals.

Olèrdola als segles X i XI

Han arribat fins a nosaltres nombroses notícies de la fortalesa olerdolana durant els segles X i XI. La més antiga és un document de l'any 911, en el que ja es parla de l'*urbs Olerdulae*, que com a tal degué tenir una església. D'aquest edifici religiós, d'arquitectura mossàrab, se'ns conserva l'absis, amb la seva entrada amb arc de ferradura. No coneixem amb exactitud la seva advocació, encara que hem de suposar que era dedicada a Sant Miquel, tal com fou en temps posteriors. Un altre document ens diu que el comte Sunyer I de Barcelona (912-954), l'any 929, edificà un castell a les ruïnes de la ciutat d'Olèrdola, al mateix temps que erigia en aquest lloc una església dedicada a l'Arcàngel Sant Miquel i a l'apòstol Sant Pere. Aquest temple fou consagrat pel bisbe de Barcelona, Teuderic, uns anys després. L'advocació a l'arcàngel, pel seu caràcter guerrer, és molt corrent als castells de l'època de la reconquesta. Aquesta segona església s'ha conservat en part a la testera de l'església romànica del segle XII que ha arribat fins a nosaltres.

En documents posteriors —dels anys 950, 951 i 978— se cita el castro o civitate Olerdula, amb concretes referències a les seves muralles, cases i altres dependències. Per aquests anys, amb les tècniques apressades que exigia el moment, degué acabar-se el sector meridional de la muralla que els ibero-romans havien

deixat sense ultimar. La superposició d'un castell medieval sobre un poblat ibèric o romà és coneguda a molts altres llocs i es deu a la seva situació estratègica o a l'aprofitament de les seves restes antigues, dues circumstàncies que es donen a Olèrdola.

Els documents ens permeten de conèixer molts altres detalls de la vida al castell i a l'església. Així, doncs, sabem que el levita Sunifred o Seniofred deixà alguns llibres litúrgics a aquella, tal com consta en el seu testament de l'any 986. Aquest sacerdot deuria posseir hisendes en aquell lloc, ja que apareix en altres documents, per exemple, en un de l'any 991, en el que fa donació al monestir de Sant Cugat del Vallès d'un terreny situat a Olèrdola *iuxta ipsa mea turre*, o sia, li pertanyia la torre de la talaia o una de les torres de la muralla. Intervingué, també, en la construcció o reedificació de l'església. Així veiem que se'l cita en un document del mateix any 991 en el que el bisbe Vivas de Barcelona dota a l'església de Sant Miquel «construïda per Seniofred amb altres sufraganis per a honra de Crist, del benaurat Sant Miquel Arcàngel i de Pere, clavari del cel —*claviger etherei Petri*—». Milà i Fontanals interpretà aquest text en el sentit que, aleshores, s'havia reconstruït l'església i s'havia repoblat la ciutat, desmantellada per una incursió de sarraïns. En efecte, la fortalesa patí, en diverses ocasions, les entrades dels moros. L'any 985, degué patir l'expedició d'Almansor, que saquejà el pla de Barcelona, la pròpia capital i la comarca del Vallès. És indubtable que a les destruccions causades correspon la restauració de Seniofred, patrocinada pel bisbe Vivas, i que d'ella ens queden part dels murs del que després serà església romànica del segle XII. Segons sembla, Seniofred morí abans que el bisbe hagués consagrat la nova església. En aquesta construcció es refereix el testament d'un altre levita, Remundus, fet l'any 1045, en el qual, en parlar de la *domum s. Mikaelis*, a la que llega un alou que posseïa dintre del poblat olerdolà, es refereix a *ipsi clerici qui ibidem sunt in servitio s. Mikaelis*, detall aquest que fa pensar en l'existència d'una petita comunitat cenobítica. Entorn d'aquesta església es va formar un cementiri amb

tombes de tipus antropomorfa excavades a la roca. Aquestes sepultures, conegudes a molts diversos llocs i amb freqüència anomenades «olerdolanes», eren considerades com contemporànies de la muralla romana o més antigues, però actualment està ben demostrat que són medievals.

A més de la citada, Olèrdola degué patir els efectes d'altres expedicions sarraïnes. Aquest és el cas de la de 1002-1003, que causà grans danys a la Catalunya central. Com és natural, l'acció recíproca es duia a efecte periòdicament i de manera eficaç. El comte Sunyer, pels anys 936-937, aconseguí de dominar momentàniament Tarragona i deixar Tortosa en situació tributària. Borrell II, el 964, tornà a atacar la rica ciutat de Tortosa. L'any 1010 els catalans, sota el comandament del comte Ramon Borrell, duen a terme una expedició contra Còrdova.

L'exploració arqueològica ha proporcionat fins al moment poques dades sobre l'aspecte de la ciutat en aquests anys darrers del segle X i de començaments del XI. Però hem d'esperar encara troballes que es podran interpretar amb l'ajut de la documentació. A títol d'exemple, en aquest aspecte assenyalarem que les sitges i la cisterna se citen en una donació al monestir de Sant Cugat que, l'any 987, fa Ermegode femina —esposa o familiar del mencionat Seniofred— d'unes cases i d'unes *cigas iusta ipsa cisterna*.

Dintre de les fronteres del comtat barcelonès, o sia, la Marca, la referència a l'amplíssim terme d'Olèrdola i a les seves confrontacions és constant en tota la documentació del període. Així, l'any 992, es diu que termenejava en els límits del castell de Cervelló, que es troba a 23 km en línia recta i mirant la vall del Llobregat. Aleshores Cervelló fou venut pels comtes Borrell i Ermengol, fills de Borrell II, a Enyec o Enego, anomenat Bonfill. Precisament aquest personatge, juntament amb un de nom Erovigi, ambdós marmessors del jutge Teudiscle, l'any 992, concediren als cenobis de Sant Cugat i de Sant Pere de les Puel·les (Barcelona) l'alou de Viladellops —*Villam de Lupos*— que estava *infra terminos de Olerdula*. El 1023 s'assenyala com un dels seus

Talaia romana (segle I a.C.) i restes del castell medieval amb l'església romànica al fons..

límits el Castellvell de la Marca —*Castrum Vetulum Extremarium*—, en la línia del riu Gaià, prop de la desembocadura del qual els cristians posseïen ja, en aquesta data, el castell de Tamarit.

Per tant, entorn de l'any 1000, la repoblació de la comarca del Penedès es va consolidant, amb Olèrdola amb rang de capital. Així veiem que, entre les deu úniques ciutats catalanes que citen les fonts de l'època, es troba l'*urbs Olerdulae*. Aquesta categoria li confirmà la concessió de franquícies i privilegis, semblants als dels ciutadans de Barcelona, que l'any 1025 li atorguen el comte Berenguer Ramon el Corbat i la seva esposa Sanxa. En la colonització del territori prengueren part important els monjos de Sant Cugat del Vallès, que arribaren a tenir possessions en el mateix turó d'Olèrdola i durant el segle XI estimularen la instal·lació de famílies en el pla amb la corresponent construcció de torres. En el seu testament de l'any 1032 aquell comte deixà al seu fill Sanç-Berenguer la zona fronterera de la part meridional del seu comtat, des del Llobregat fins a la terra dels moros, amb capital a Olèrdola i sota la sobirania del seu germà gran, Ramon Berenguer I el Vell. És probable que l'existència d'un domini tan extens estigués en relació amb el curiós episodi de la rebel·lió de Mir Geribert i els seus familiars, a la que ens referim a continuació.

El «Principat» de Mir Geribert

En part per herència i en part pels seus dos matrimonis —primer amb Dispòsia i després amb Guilla—, com també per mitjà de compres i donacions, i per tutoria dels seus fills menors, l'aristòcrata Mir Geribert, nét del comte Borrell II, posseïa una bona part de l'Alt Penedès —Olèrdola, Ribes, Subirats, Sant Martí Sarroca, Lavit, etc.—, a més del castell d'Eramprunyà, mirant cap a la desembocadura del Llobregat, el Castell del Port, prop del Montjuïc barcelonès i diversos alous i finques al Vallès i al comtat d'Ausona. Per intentar de donar un retrat del personatge hem de recordar que ja, a la seva joventut, fou un home pledejador. L'any 1011 havia tingut un conflicte amb el monestir de Sant Cugat del Vallès, amb la intervenció del comte Ramon Borrell i la comtessa Ermessendis. Més sorollós fou el plet que, el 1032, sostingué amb Guitart, abat del mateix monestir, sobre la possessió del castell i el terme de Calders, als confins de la Marca. S'han conservat les actes del judici, celebrat d'acord amb el *Forum Iudicum* per un tribunal presidit per Guislebert, levita i vescomte de Barcelona, amb Ponç Bonfill March com a jurista —anys després, coautor del codi dels Usatges— i una sèrie de magnats i eclesiàstics. Mir Geribert pledejava a favor dels seus fills del primer matrimoni, el besavi dels quals havia obtingut el predi per ocupació. L'abat Guitart defensava els drets de la seva església adduint que aquelles terres havien estat concedides al monestir en temps de Lluís el Pietós. S'aportaren testimonis, se celebraren diverses audiències, una d'elles a Martorell, que Mir Geribert abandonà de forma violenta; i, finalment, a Cornellà, sense ser-hi present malgrat haver estat requerit, es dictà sentència contra els seus interessos (1033). La firmaren el jutge Ponç Bonfill March i quaranta-set testimonis, entre els que figuraven el comte Berenguer Ramon, el vescomte Guislebert i el bisbe Guadall.

El pertànyer a la família comtal i la possessió d'aquells dominis tan amplis no justifiquen la rebel·lió de Mir Geribert ni la seva usurpació del títol de «príncep» que, per altra banda, no tenia el significat que li donem avui

dia. Sí, en canvi, pot fer-ho la situació de fet creada per l'indicat testament de Berenguer Ramon el Corbat, com ho ha raonat molt versemblantment l'historiador S. Sobrequés Vidal. Donada la minoria d'edat de Sanç-Berenguer, l'absència a Girona de l'àvia, la comtessa Ermessendis, que tenia el cogovern de dites possessions i l'enemistat entre aquesta i el comte Ramon Berenguer, que només tenia sobre elles els drets imprecisos d'*obsequium* i *bajulia*, la zona fronterera quedava sense defenses organitzades. Ajudat segurament per la simpatia dels pobladors i magnats de la Marca, alguns d'ells parents seus, Mir Geribert traduïa en el seu títol de «príncep» una situació de fet i fins i tot de col·laboració amb l'autoritat de Ramon Berenguer enfront de l'enemistat de la comtessa Ermessendis contra aquest darrer. Sobrequés ho considera provat per l'existència d'un jurament d'ajuda i fidelitat de Mir Geribert a Ramon Berenguer contra Ermessendis i també pel fet que en les sentències que més tard es pronunciaren contra Mir Geribert no se li fa cap càrrec per la usurpació de la sobirania.

Això no obstant, queda el fet evident que el titulat *princeps Olerdulae* ja actuava pel seu compte els anys 1041 i 1042. Uns anys després, havent renunciat Sanç-Berenguer el legat patern a favor del seu germà el comte Ramon Berenguer I el Vell (any 1049), Mir i els fills del seu segon matrimoni estaven, des de feia temps, en una posició de franca rebel·lia, i realitzaren nombrosos abusos. Un d'ells fou la venda de les franquícies d'Olèrdola —els habitants d'Olèrdola eren súbdits directes i exclusius dels sobirans de Barcelona—, i un altre, encara més greu: incitaren els moros a no pagar les pàries al comte de Barcelona. Entre les ràtzies d'aleshores podem citar l'atac de Bernard, fill de Mir Geribert, al castell d'Eramprunyà, causant destrosses que s'avaluaren en més de 200 unces d'or. Només la sàvia i pacient política de Ramon Berenguer I, testimoniada també per altres casos de lluites feudals, podia posar fi a la sedició de Mir Geribert i els seus. Després de complicats plets, s'entrà en la via de la composició. En una *conveniencie*, firmada l'1 de juliol de

1059, Mir Geribert i la seva esposa reconeixien els drets dels comtes de Barcelona sobre el castell d'Olèrdola. A més, s'ha suposat del mateix any el jurament de fidelitat que Mir Geribert prestà al comte per la «ciutat» i els «castells» d'Olèrdola. Segurament el perdó del sobirà fou atorgat a condició que Mir Geribert lluités contra els moros. Segons les fonts, en les que l'historiador Iglesias suposa «un error d'interpretació», Mir Geribert amb la seva host, en la que figurava el seu fill Bernard, realitzà una expedició contra Mora d'Ebre en la que ell i els seus caigueren presoners dels musulmans i foren decapitats a Tortosa l'any 1060.

Mir Geribert havia dictat testament l'any 1055, disposant el repartiment als seus fills Bernard i Arnau dels castells d'Eramprunyà, Ribas, Subirats i Lavit; al fill Gombau conferí els castells d'Olèrdola i Sant Martí Sarroca; i a la filla Adalez donà la torre de Ventallols. En aquest document no s'al·ludeix a altres castells que posseïa —Besora, Curull, Montbui, El Port, etc.— ni altres fills. L'aplicació aproximada de tal document degué realitzar-se comptant amb la bona voluntat del comte de Barcelona. El mateix any 1060 o el 1062 la vídua de Mir Geribert obtingué en comanda els castells d'Olèrdola i Eramprunyà amb dret de transmissió de pares a fills, tal com els havia tinguts el difunt. El 1064 el comte encomanà el castell d'Estopinya a Geribert Mir, fill del Mir Geribert de la nostra història.

D'un episodi tan complex i estrany sobresurt la figura de Mir Geribert com la d'un home audaç, obstinat i esforçat, a qui tocà de viure, i les visqué, les circumstàncies del seu temps. En un document posterior se li diu «de santa memòria» (*dive memorie*). Al seu costat destaca la magnanimitat del comte Ramon Berenguer I (1035-1076), que, una vegada reduïts els rebels, no dubta a tornar a atorgar-los el seu favor.

La casa comtal, per tant, continuà conservant el domini eminent de la fortalesa. Així, al testament de Ramon Berenguer I, de l'any 1076, figuren Olèrdola i les seves propietats en l'herència conjunta que reben Ramon Berenguer II Cap d'Estopa i Berenguer Ramon II el Fratricida. Al primer d'ells jurà

Església romànica del segle XII. Al fons capella mossàrab

homenatge cap al 1080, amb expressa reserva de fidelitat al segon, Arnau Mir, fill de Guilla i de Mir Geribert. Aquest mateix personatge, ja amb el nom d'Arnau Mir de Sant Martí, tornà a prestar homenatge l'any 1089, aquesta vegada a Berenguer Ramon II, que ja governava sol. Durant molts anys els Sant Martí, des del seu castell penedesenc de Sarroca, conservaran a les seves mans les castellanies d'Olèrdola i Eramprunyà.

Culminació i decadència

A causa dels privilegis obtinguts i de la capitalitat política que ostentava, a mitjan segle XI el poblat olerdolà deuria contenir una població bastant considerable per a l'època. Els seus habitants freqüentaven l'església romànica de finals del segle X (a la que correspon la part baixa dels murs de l'església). Els habitacles s'estenien al fons de la vall i a la zona d'extramurs de la fortalesa, i allí es va construir una altra capella, més senzilla, també d'estil romànic, que, segons sembla, estava consagrada a Santa Maria. Entorn seu, en un cementiri de tombes antropomorfes, que en part s'ha conservat, s'enterrava els nens i els joves, i per això s'anomenà dels albats —dels pàrvuls o nens morts—, nom que encara porta la petita plana on es troben les ruïnes.

La gran invasió almoràvit de l'any 1108, que potser començà el 1107, devastà tot el Penedès, arribant fins al castell de Gelida. Fou

la darrera de les incursions musulmanes en territori català i causà una nova destrucció d'Olèrdola. La retirada dels invasors permeté la ràpida restauració de les fortificacions i de l'església —que aleshores degué cobrir-se amb una volta— i, per a estimular-les, el 26 de novembre d'aquell mateix any 1108 els seus habitants i els dels agregats de les terres baixes obtingueren la concessió d'unes generoses llibertats i franquícies del comte Ramon Berenguer III. El comte, probablement en la mateixa Olèrdola, acompanyat de molts nobles, amb el consell del bisbe Ramon i davant de la petició de Jordà, veguer del territori olerdolà, i de Bertran Sunyer i d'Enric Folch, que eren senyors del castell, concedí tres tipus de privilegis: 1r per als homes que restaressin, habitessin i defensessin el castell; 2n per als milites o cavallers que habitessin en ell i el defensessin, i 3r per als homes de la castellania o districte d'Olèrdola. Aquest important document, que ha estat publicat en diverses ocasions —la darrera el 1969 per J. M. Font Rius—, és una completa carta de població en la que s'especifica els privilegis per a cada una d'aquestes classes. Així mateix conté una descripció del que havia estat la incursió d'aquells fanàtics africans dient: «Despoblaren tota la província matant molts amb el ferro i captivant molts milers d'homes. Una altra de llurs maldats fou la invasió del castell d'Olèrdola, d'on es dugueren captius un nombre sens límit d'homes que estaven allí per a defensar-lo, després d'haver donat mort a molts».

Pel mateix document sabem que uns anys abans Olèrdola ja havia sofert les depredacions d'una altra invasió sarraïna. També els historiadors àrabs, en especial Abenalcardabús, es fan eco d'aquestes algazuas, destacant els enormes botins capturats. L'any 1109, el 25 de novembre, agrait el comte per l'ajut que per a la restauració d'Olèrdola havia rebut de Rotlland, abat de Sant Cugat del Vallès, i dels seus monjos, féu donació al monestir de la torre Susana, o «superior», que segurament era la que nosaltres anomenem talaia, o sia, la torre romana i els seus annexes. Els donà també la part del mur que arriba a l'església seguint

Església romànica amb el penya-segat que delimita el turó on s'asseu el conjunt històric d'Olèrdola.

el camí de la porta del castell fins a Sant Miquel, a més de la capella de Santa Maria extramurs, i d'una farga o ferreria i un forn en l'agregat de Moja.

A pesar dels privilegis, en aquests anys inicials del segle XII havia començat ja la decadència de la fortalesa olerdolana, que s'anomena simplement «castell», encara que es treballava a l'església, ja que l'any 1127 es deixa en un testament una certa quantitat de diner per a la seva obra. En el vell camí de Barcelona a Tarragona —la calçada—, en una posició equidistant entre ambdues ciutats, des de l'any 1000 aproximadament, existia la *Torre Dela*, citada en els documents a partir de 1065. Entorn seu es va formar un nucli de població, la vila franca, anomenada també francza i franquedes que heretà els privilegis d'Olèrdola i que, a finals del segle XII, ja era pràcticament la Vilafranca capital del Penedès. S'intensifica aleshores la posta en valor de les terres fèrtils de la comarca, moltes de les quals ja estaven plantades de vinya. Testimonien aquesta activitat nombrosos contractes de

